

**MI LESZ VELED DRÁGA RISKA? – AVAGY A NYERS
TERMELŐI TEHÉNTÉJ ELŐÁLLÍTÁS ÉS A
GENERÁCIÓVÁLTÁS HELYZETE MAGYARORSZÁGON
ÉS AZ EURÓPAI UNIÓBAN**

**WHAT WILL HAPPEN TO YOU, DEAR RISKA? - THE
SITUATION OF RAW COW'S MILK PRODUCTION AND
GENERATIONAL CHANGE IN HUNGARY AND IN THE
EUROPEAN UNION**

VÁGÁNY Judit Bernadett – ERDEINÉ KÉSMÁRKI-GALLY Szilvia

Kulcsszavak: *nyers termelői tehéntej, kistermelő, Európai Unió, Magyarország,
generációváltás*

Keywords: *raw cow's milk, smallholder, European Union, Hungary, generational change*

JEL kód: *Q1, J01*

<https://doi.org/10.33565/MKSV.2024.02.06>

ABSZTRAKT

A kistermelői tehéntejtermelés sokáig fontos szerepet játszott Magyarországon. Az ország vidéki területein alig volt olyan település, amely ne tudta volna ellátni magát friss tehéntejjel. A szarvasmarhatartás elsősorban a kettős hasznosítású magyartarka fajtára épült.

Az ország kedvező földrajzi helyzete lehetővé tette, hogy a családok megtermeljék az állatok ellátásához szükséges takarmányt, így biztosítva megélhetésüket. A gazdaságok élén generációk váltották egymást. A gazdálkodás nagyban hozzájárult a vidéki lakosság megélhetéséhez és a vidék népességmegtartó képességéhez.

Magyarországon az elmúlt évtizedekben jelentősen megváltozott a helyzet. A kisüzemi tejtermelést felváltotta a nagyüzemi tejtermelés. Az ágazatban jelentős koncentráció ment végbe, és ez a folyamat várhatóan a jövőben is folytatódni fog. A kisgazdaságok a generációváltás folyamatában is nehézségekbe ütköztek: a fiatalabb generáció számára a gazdálkodás már nem annyira vonzó. A fiatalabb generáció már inkább kisebb erőfeszítést igénylő munkát szeretne kevesebb megkötéssel.

A tejszarnokok is eltűntek, így szinte lehetetlenné vált az alapanyag eljuttatása a tejfeldolgozóhoz. A megmaradt kisgazdaságok elsősorban a helyi igények kielégítésére koncentrálnak.

A szekunder kutatásunk során a KSH, Eurostat, a NÉBIH és az Agrárközgazdasági Intézet (AKI) adatai alapján vizsgáljuk a témát, majd egy komplex kutatás részeredményeit mutatjuk be: 21 interjút készítettünk jelenleg is működő vagy a közelmúltban felszámolt tejtermelő gazdaságok vezetőivel. Őket a tejtermelés helyzetéről és a generációváltásról kérdeztük. Tanulmányunkban a kistermelői tehéntejtermelés helyzetét és a tejtermelő gazdaságokban végbemenő generációváltás folyamatát vizsgáljuk.

ABSTRACT

Smallholder cow's milk production used to play an important role in Hungary. In rural areas, there was hardly a settlement that could not supply itself with fresh cow's milk. Cattle farming was based mainly on the dual-purpose Magyartarka breed.

The country's favourable geographical situation enabled families to produce the fodder needed to feed their animals and thus ensure their livelihood. Generations of farmers followed each other at the head of the farms. Farming has contributed greatly to the livelihood of the rural population and to the rural population's ability to survive.

The situation in Hungary has changed significantly in recent decades. Small-scale milk production has been replaced by large-scale production. There has been a significant concentration in the sector, and this process is expected to continue in the future

Small farms have also experienced difficulties in generational change: farming is no longer attractive to the younger generation. As they prefer less strenuous work with fewer constraints.

Milk parlours have also disappeared, making it almost impossible to get the raw material to the dairy. The remaining small farms focus mainly on meeting local demand.

In our secondary research, we use data from the Hungarian Central Statistical Office (KSH), Eurostat, National Food Chain Safety Office (NÉBIH) and the Institute of Agricultural Economics (AKI) to examine the issue, and then to present the partial results of a complex research project: 21 interviews were carried out with managers of dairy farms that are still in operation or have recently been closed down. They were asked about the situation of dairy farming and generational transition.

We examine the situation of smallholder cow's milk production and the process of generational transition on dairy farms.

SAKIRODALOM FELDOLGOZÁS

A szekunder kutatásunk során először a nyers tehéntej termelés helyzetét mutatjuk be az Európai Unióban, majd a Magyarországon.

Ezt követően KSH 2023-as mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírás adatainak segítségével vizsgáljuk a generációváltás helyzetét a mezőgazdasági vállalkozásokban, végül a vállalkozások előtt álló megoldandó feladatokkal foglalkozunk.

Nyers tehéntej termelése az Európai Unióban

A nyers tej előállítás mindig is lényeges szerepet töltött be az Európai Unió életében. Az Európai Parlament (2018) adatai szerint a teljes mezőgazdasági termelés több mint 12%-át teszi ki.

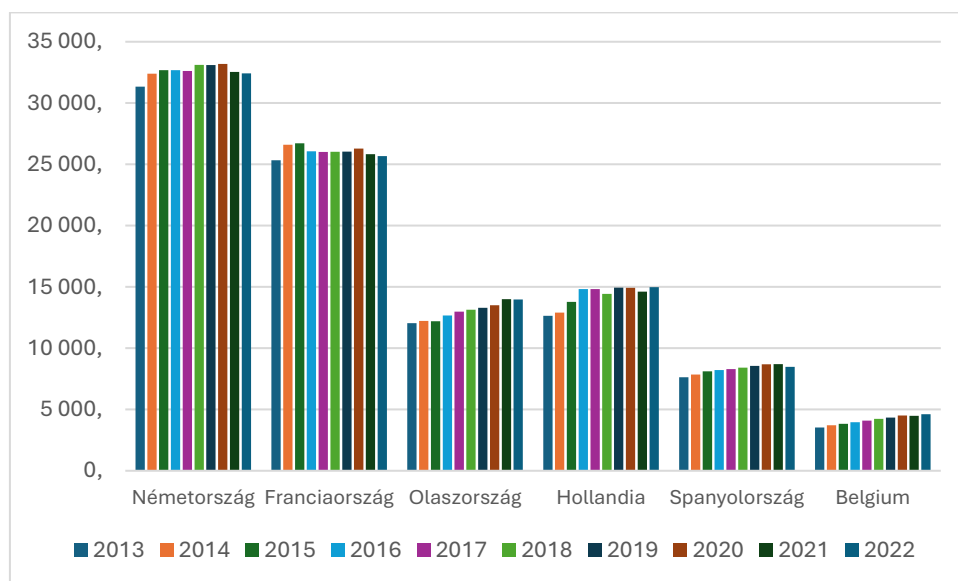
Az Unió jelenleg a világ második legnagyobb tejtermelője a megközelítőleg 161 millió tonna nyers tej előállításával (Eurostat, 2022).

A termelés szabályozására 1984-ben tejkvóta rendszer került bevezetésre, mely a tehéntej termelésének mennyiségi szabályozását tűzte ki célul. A kvótarendszer az egyetlen olyan elem volt a 2004. évi tejtámogatás bevezetéséig, amely a tejtermelői rétegre közvetlen hatást gyakorolt. A tejkvóta rendszer alapvetően a megtermelt és értékesítésre kerülő nyerstej mennyiségének szabályozásával, illetve egyéb piacsabályozási eszközökkel garantálta a piaci egyensúly megteremtését és fenntartását. Az Unió a nemzeti kvóta mértékén felül termelt tehéntej mennyiségek piacon történő elhelyezésének vagy tárolásának költségeit a túltermelést előidéző tejtermelőkkel fizettette meg, fizetési kötelezettség (illeték) kiszabása révén. (177/2011. (XII.19.) számú MVH Közlemény)

Az uniós tejkvótarendszer egészen 2015. április 1-jéig érvényben volt. A kvótarendszer működését, eltörlését és az azóta eltelt időszakot számos szerző vizsgálta tudományos munkájában (Bouamra-Mechemache et al., 2008, Čechura

et al., 2011, Groeneveld et al., 2011, Jongeneel-Martinez, 2022, Kempen et al., 2011)

Az Eurostat adatai alapján, a kvótarendszer eltörlését követően, az Unió két legnagyobb tejtermelő országában (Németország és Franciaország) jelentősebb növekedés nem volt megfigyelhető, más országok azonban ki tudták használni a tejkvóta jelentette mennyiségi gát eltörlését, és növelni tudták kibocsátásukat (például Olaszország, Hollandia, Spanyolország és Belgium). (1. ábra).

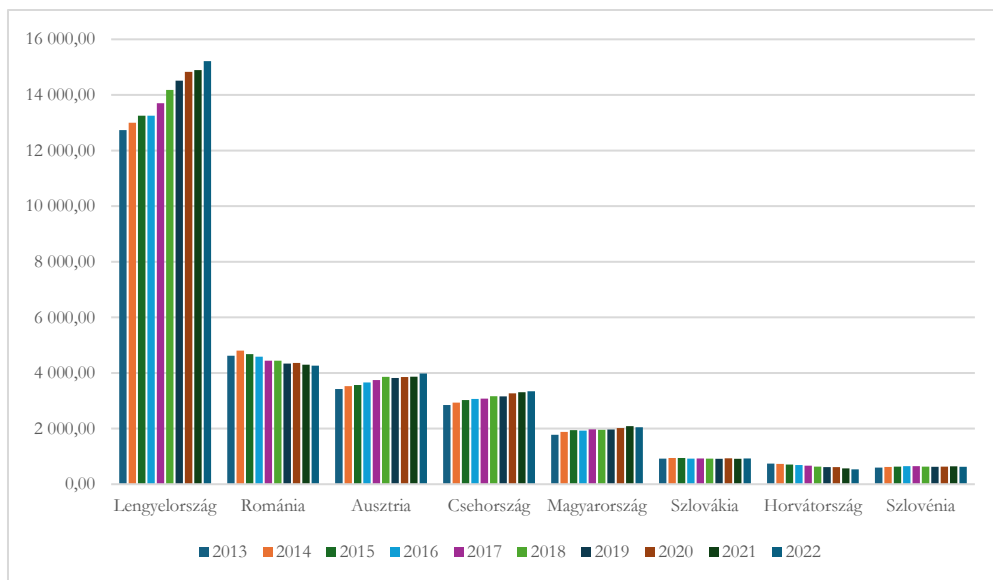
1. ábra. A gazdaságokban rendelkezésre álló összes nyers tej (1000 t)

Forrás: Eurostat, 2024

Mivel tanulmányunk elsősorban a közép-kelet európai régióra fókuszál, ezért kíváncsiak voltunk arra is, hogy ebben a régióban milyen hatása volt a kvóta eltörlésének.

A térség legjelentősebb tejtermelő országa vitathatatlanul Lengyelország, mely nyertese volt a mennyiségi korlát eltörlésének és jelentősen növelte tejtermelését. Növekedés volt még tapasztalható Ausztriában, Csehországban és kisebb mértékben Magyarországon. A régió többi országa esetében azonban már nem

ennyire kedvező a helyzet: Romániában enyhe csökkenés volt megfigyelhető, míg Szlovákiában és Szlovéniában stagnált a kibocsátás. (2. ábra)

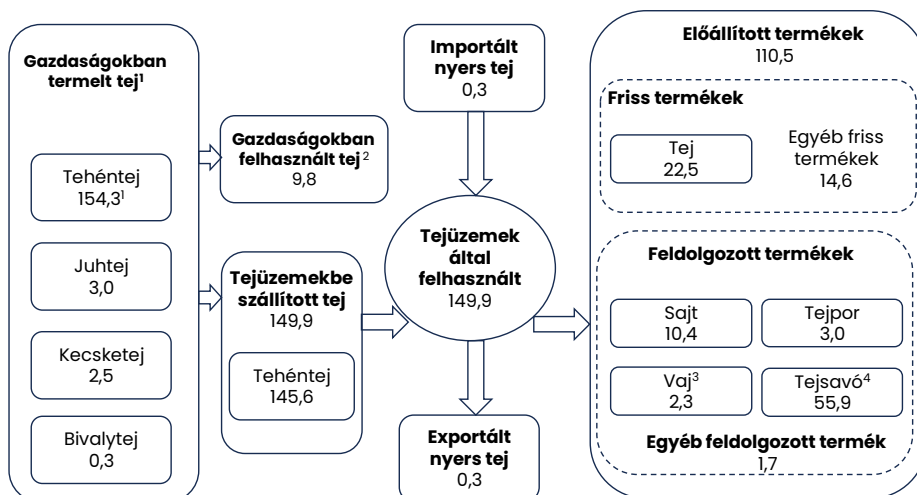

2. ábra. Nyers tej előállítása a szomszéd országokban (1000 t)

Forrás: Eurostat, 2024

Ha tovább haladunk az ellátási láncban, és egy rövid kitekintést teszünk a feldolgozóiparra is, akkor azt látjuk, hogy a megtermelt nyers tejből (melyet az Eurostat 160 millió tonnára becsült 2022-ben), mindösszesen 9,8 millió tonnát használtak fel a tejtermelő gazdaságokban, a többit tejfeldolgozóknak szállították. A témánk szempontjából fontos megvizsgálni, hogy mi lett a gazdaságokban maradt tej sorsa. Hogyan hasznosították a gazdaságok a nyers tejet?

Az adatok azt mutatják, hogy a gazdaságokban maradt tej egy részét a termelő és a családja fogyasztotta el, vagy közvetlenül a fogyasztónak értékesítette azt. További felhasználási lehetőségek közé tartozik még a tej takarmányként történő felhasználása és a közvetlen feldolgozás is (pl. sajt, vaj stb.). A tejüzemekbe szállított 149,9 millió tonna tejből 145,6 millió tonna tehéntej volt, a többi juhtej (3 millió tonna), kecsketej (2,5 millió tonna) és bivalytej (0,3 tonna) (3. ábra) volt (Eurostat, 2024).

¹ Az ábrán szereplő 160 millió tonnás uniós tejtermelés a gazdaságokban tartalmazza az egyik tagállamban termelt, de egy másik tagállamba szállított tehéntej becsült mennyiségét is, ami további 0,7 millió tonnának felel meg., ² Teljes tejjel egyenértékű., ³ Ezek közé tartoznak az egyéb magas zsírtartalmú vajtermékek is; vajegyenértékben kifejezve., ⁴ Folyékony tejsavóval egyenértékű.

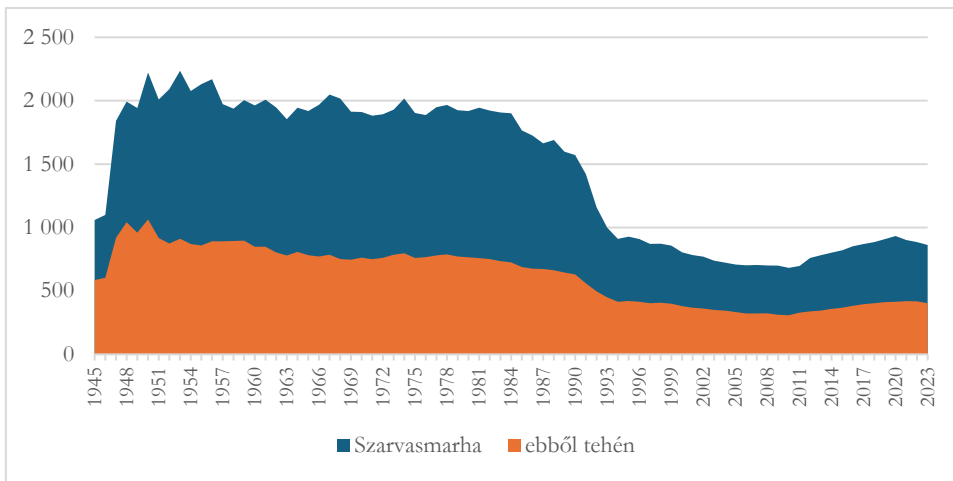
3. ábra. Tejtermelés és tej felhasználás az Európai Unióban 2022-ben

Forrás: Eurostat, 2024

A nyers termelői tehéntej előállítása Magyarországon

Az 1980-as években és még az 1990-es évek elején is, a kisebb falvakban, a családok jelentős része tartott tehenet. A szarvasmarha állomány elérte a 2 milliós szintet és ennek közel fele volt a tehenek száma. (4. ábra).

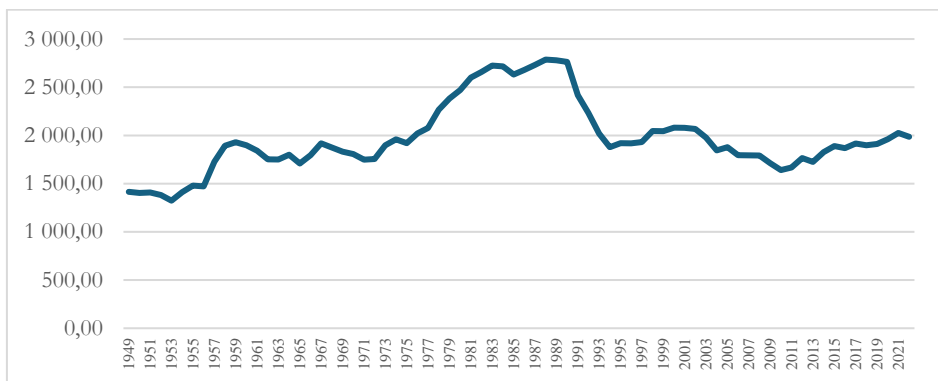
Alapvetően kettős hasznosítású magyartarka állomány volt jellemző a gazdaságokban, mely mellett a Holstein-fríz állomány is egyre jelentősebbé vált (Buzás – Szabó, 2011, Vágány et al., 2003).

4. ábra. A szarvasmarha és ezen belül a tehénállomány nagysága 1945-2023 között (ezer darab)

Forrás: KSH, 2024

A létszám az egy-két tehéntől a százas nagyságrendig terjedt. Ezek a gazdaságok igen eltérőek voltak mind a technológiát, mind a minőséget tekintve, ám a megtermelt tej mennyisége soha nem látott szinten volt az 1980-as években Magyarországon. (5. ábra).

5. ábra. Tehéntej termelés Magyarországon 1949-2022 között

Forrás: KSH, 2024

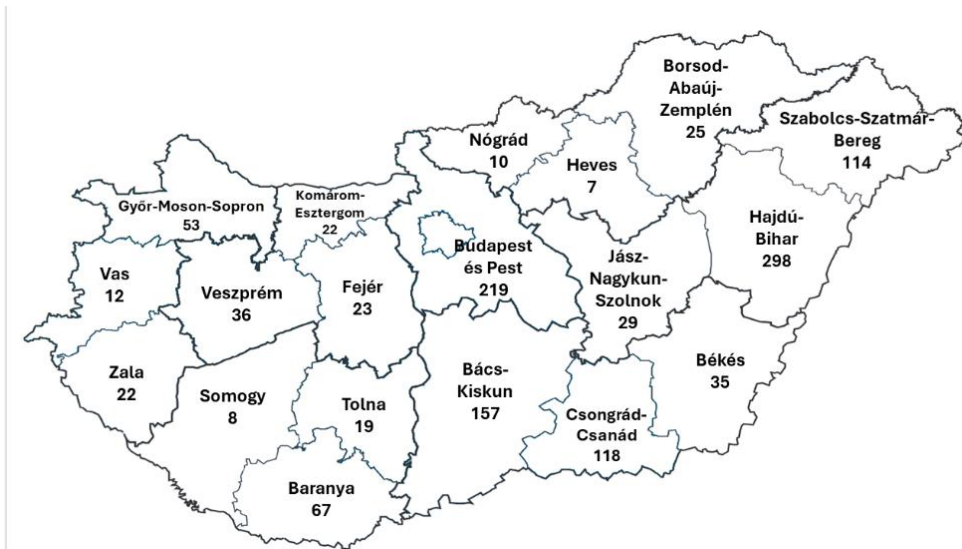
Megfelelően kiépített ellátási lánc garantálta az alapanyagot a tejfeldolgozók számára. A kistermelők döntően tejszernokokba gyűjtötték a tehéntejet, ahonnan hűtött tartálykocsikban szállították el azt. Voltak olyanok is, akik háztól adták el a nyers tejet, vagy feldolgozták és sajtot, vaját vagy tejfölt vásárolhattak a település lakói tőlük. Ezek a gazdaságok általában lokális igényeket elégítettek ki termékeikkel. (Vágány, 2008, Gál et al., 2013)

Az 1990-es években azonban, a termelősövetkezetek megszűnését követően, a mezőgazdaságban addig dolgozók (képzettek és képzetlenek) nagy létszámban hagyták el az ágazatot Magyarországon, és sok gazdaságban – az alacsony bérek miatt – csak az alacsonyabb végzettségű emberek maradtak – sok esetben kényszerből – az állatok mellett.

A gazdálkodók Európa-szerte küzdenek az éghajlatváltozás problémáival (Fróna et al., 2021), az alacsony jövedelmezőséggel, a gazdaságok és a mezőgazdasági üzemek változó struktúrájával és a sikeres generációváltással. (Farrell et al., 2022, Suess-Reyes – Fuetsch, 2016, Tomchuk et al., 2018).

Az agrár ágazatban dolgozók életkora folyamatosan növekedett, a kisgazdaságok száma pedig csökkent. (Kolosi – Sági, 1996). Napjainkban már szinte kurióznak számít, ha egy településen, szarvasmarha tartással találkozunk kisüzemi keretek között.

A nyers tehéntej termelő gazdaságok száma, vármegyénként vizsgálva, rendkívül heterogén képet mutat Magyarországon (6 ábra). Kiemelkedik a sorból Hajdú-Bihar, Pest és Bács-Kiskun vármegye, mely régiók alapvetően is jelentős szerepet játszanak a mezőgazdasági termelésben. Kedvezőbb földrajzi adottságaik lehetővé teszik a magas szintű mezőgazdasági tevékenységet.

6. ábra. A nyers tehéntej termelő gazdaságok megyénkénti eloszlása Magyarországon 2024. januárjában (darab)

Forrás: Saját szerkesztés, a NÉBIH adatai alapján

A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal adatai alapján 2024 januárjában összesen 1274 gazdaságban állítottak elő tejet. A regisztrált tejfeldolgozó üzemek száma 80, melyből 32 nem vásárol fel nyerstejet, a saját maga termelt tejet dolgozza fel, 15 esetében a beszállítók száma egy, és mindösszesen csak 33 üzem esetében beszélhetünk releváns felvásárlásról (Nébih, 2024).

Magyarországon a tejtermelés nemzetközi összehasonlításban koncentrált, a nagyüzemek adják a hazai termelés meghatározó részét. A telepenkénti átlagos tehénlétszám 2011 és 2021 között jelentősen, 354-ről 442 egyedre emelkedett, vagyis a tejlő tehénállomány koncentrációja folyamatosan nőtt, és ennek a folyamatnak a fennmaradásával kalkulálunk a jövőben is. A tejlő tehénállomány közel 60 százaléka az 500 egyednél többet tartó üzemek rendelkeznek, ugyanakkor e nagyobb üzemek a teljes üzemszám mindössze 2 százalékát képviselik. A fajlagos termelési mutatók is egyenletesen emelkedtek: a tehenenkénti havi tejtermelés 10 év alatt 1293 kilogrammról 1679 kilogrammra

emelkedett, ami 30 százalékos termelésbővülést jelent. Ezzel párhuzamosan a fejési átlag 26,1 kg-ról 33,4 kilogrammra nőtt. (OTP Agrár, 2021).

A magyar tejelő tehenéltartás gazdasági oldalát vizsgálva megállapítható, hogy a termelési költségek – a vizsgált időszakban – a folyamatosan növekedtek (1. táblázat). Ugyanez igaz az önköltségre is. A fajlagos jövedelem literenként mindössze 7,73 forint volt 2021-ben, mely nagyon alacsonynak tekinthető. A kisméretű gazdaságok számának drasztikus csökkenése nem a vizsgált időszakban kezdődött meg, ám a vizsgált időszakban számuk még tovább zsugorodott, többek között a negatív gazdasági hatásoknak köszönhetően. Az ágazatnak olyan alacsony a jövedelmezősége, hogy a néhány tehenet tartó gazdaságok számára már egyáltalán nem jelent lehetőséget a tevékenység fenntartása.

Baranyai és szerzőtársai (2008) tanulmányukban rámutattak arra, hogy a realizált jövedelemtömeg területi eltéréseinek oka – a fajlagos támogatások mellett – a saját jövedelem-előállítás különbözősége.

1. táblázat. A tejelő tehenéltartással kapcsolatos adatok Magyarországon.

Megnevezés	2017	2018	2019	2020	2021
Tejtermelési költség (forint/egyed) ^a	758 037	824 603	864 995	812 549	901 820
Átlaghozam (liter/tehen)	7 917	8 530	8 589	8 372	7 835
Önköltség (forint/liter)	89,90	91,23	95,69	92,5	111,23
Értékesítési ár (forint/liter)	95,57	95,14	99,34	106,38	118,97
Fajlagos jövedelem (forint/liter) ^b	5,67	3,91	3,65	13,88	7,73
Ágazatai eredmény (forint/egyed)	264 294	240 841	267 127	334 793	252 123
100 forint termelési költségre jutó ágazati eredmény (forint)	34,87	29,21	30,88	41,20	28,07

^aÉves átlaglétszámra vetítve, ^bTámogatások nélkül, ^cTámogatásokkal együtt

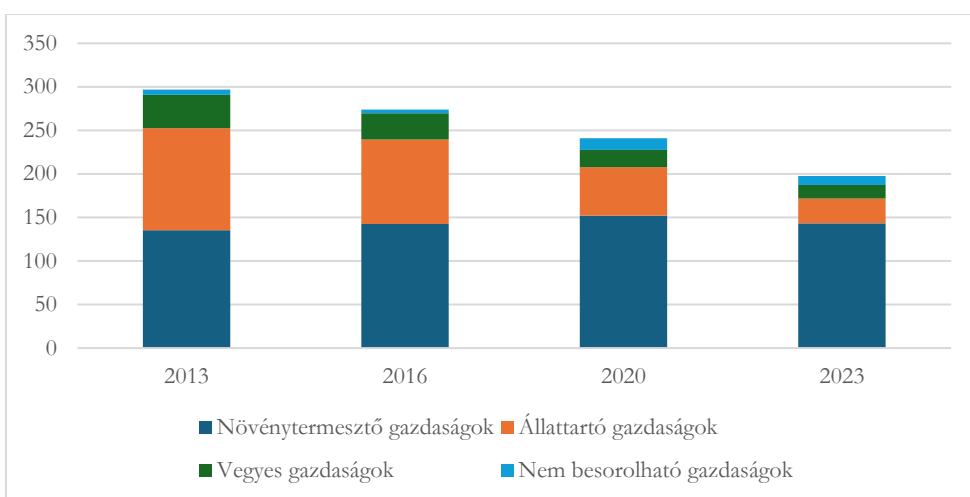
Forrás: AKI, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023

Generációváltás a mezőgazdasági vállalkozásokban

Először tekintsük át általánosságban a mezőgazdasági vállalkozások helyzetét Magyarországon a KSH 2023-as mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírása alapján.

A gazdaságok száma jelentősen csökkent az elmúlt évben (7. ábra). A csökkenés mértéke 2020-hoz képest 18%, míg 2013-hoz viszonyítva a visszaesés mértéke 33%.

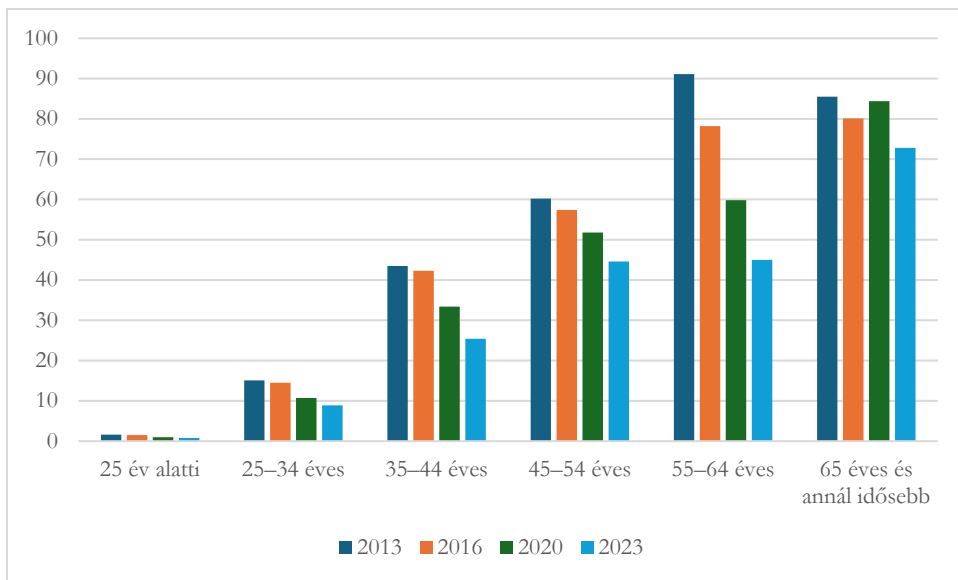
A legutóbbi (2020-as) gazdaságszerkezeti összeírás óta elsősorban a kisebb mezőgazdasági területen gazdálkodó és csak néhány állatot tartó gazdaságok hagytak fel a mezőgazdasági tevékenységükkel, ami az átlagos birtokméret és állatlétszám növekedéséhez vezetett. Témánk szempontjából pontosan ez a réteg az, melyet az elmúlt 10 év rendkívül hátrányosan érintett.

7. ábra. A gazdaságok számának alakulása a legfőbb tevékenységük alapján

Forrás: KSH, 2024

A mezőgazdasági vállalkozások vezetőinek életkorát tekintve elmondható, hogy az elmúlt évek kedvezőtlen tendenciája tovább folytatódott: minden életkori kategóriában tovább csökkent a vállalkozások száma és a 65 éves vagy annál idősebb kategóriába tartoznak a legtöbben a mezőgazdasági vállalkozások vezetői közül. A legidősebb kategóriába tartozók arányának dominanciája 2020 óta figyelhető meg. A gazdaságirányítók átlagos életkora 58,2 év volt 2023-ban. Megállapítható tehát, hogy egyre idősödik a gazdatársadalom, mely közép- és hosszabb távon jelentős problémát eredményezhet a szektorban (8. ábra).

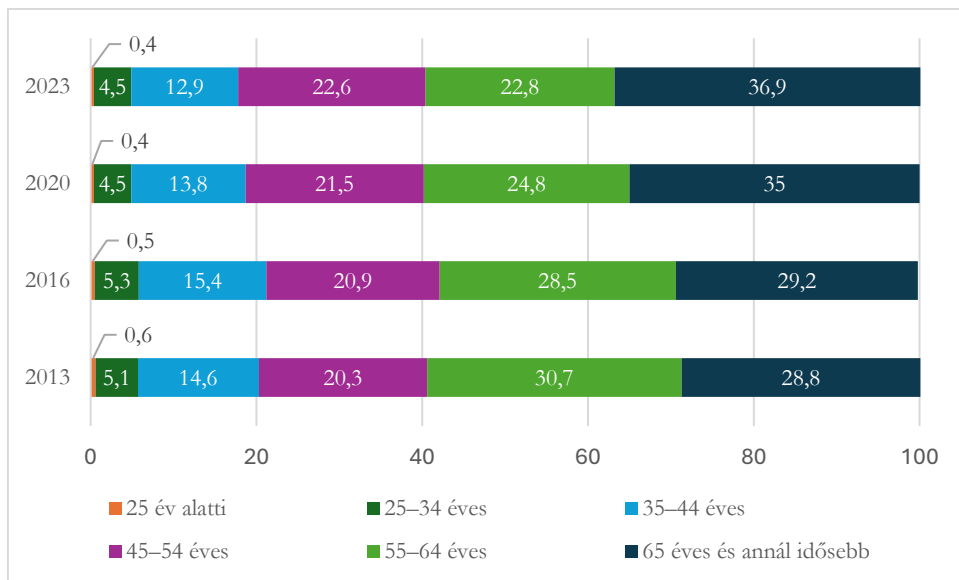

8. ábra. A mezőgazdasági vállalkozások vezetőinek száma életkor-kategóriák szerint 2013-ban, 2016-ban, 2020-ban és 2023-ban (ezer fő)

Forrás: KSH, 2024

A mezőgazdasági vállalkozások vezetőit életkori kategóriánként vizsgálva (9. ábra) megállapítható, hogy a 65 éves és annál idősebb korcsoportba tartozó gazdaságirányítók aránya tovább növekedett: 2023-ra már a vezetők 36,9%-a tartozik a legmagasabb az életkori kategóriában, szemben a 2013-as 28,8%-kal. Összességében is tovább csökkent a vállalkozások száma is, mely a legidősebb korosztály mellett a többi életkori kategóriát tekintve is kedvezőtlen változást eredményezett: a gazdaságirányítók 59,7%-a 55 évesnél idősebb.

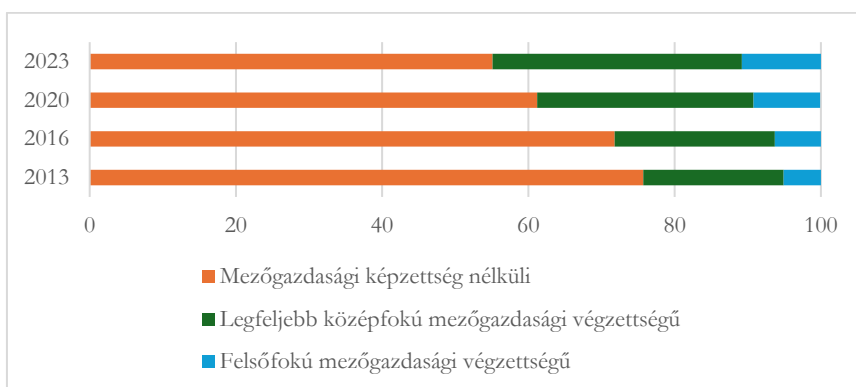
Ezzel szemben a vezetők mindössze 4,9%-a 35 év alatti. 2013-ban ez az arány még 5,7% volt. A drasztikus csökkenés lehetséges okaira a későbbiekben még részletesen kitérünk.

9. ábra. A gazdaságok vezetőinek életkori megoszlása 2013-ban, 2016-ban, 2020-ban és 2023-ban (százalékban kifejezve)

Forrás: KSH, 2024

A végzettségüket tekintve a gazdaságok vezetőinek 55,1 százaléka nem rendelkezett mezőgazdasági képzettséggel 2023-ban, míg 45,9 százalékuknak volt közép- vagy felsőfokú szakirányú végzettsége. Ez az arány 2013 óta folyamatosan javult, és vált egyre dominánsabbá valamilyen mezőgazdasági végzettség megléte (10. ábra).

10. ábra A gazdaságok vezetőinek megoszlása legmagasabb végzettség alapján 2013-ban, 2016-ban, 2020-ban és 2023-ban (százalékban kifejezve)

Forrás: KSH, 2024

Az egyéni (családi) gazdaságok esetében a KSH felmérte, hogy milyen formában képzelik el a gazdálkodók a saját és gazdaságuk jövőjét.

A gazdaságirányítók mintegy fele nem gondolkodott még el a kérdésen vagy nem kívánt válaszolni a jövővel kapcsolatos kérdésre.

A választ adók közül 2023-ban a vidékfejlesztési támogatásban részesülő gazdaságok 56%-a válaszolt úgy, hogy 10 évnél tovább szeretne gazdálkodni. A támogatásban nem részesülő gazdaságok esetében ez az arány 52% volt (KSH, 2024).

Jövő – Megoldandó feladatok

A népesség elöregedése, a termékenység csökkenése és a fiatalok kibővült oktatási lehetőségei kihívások elé állítják a családi mezőgazdaság generációkon átívelő fenntartását, és különös nehézséget jelentenek a kisbirtokos gazdálkodók számára. (Arends-Kuenning et al., 2021)

A mezőgazdaság munkaerejének országos átlagnál kedvezőtlenebb összetétele arra utal, hogy a munka jellege, a falvakhoz való kötődés, az ágazat alacsony eltartó- és jövedelemtermelő képessége sem vonzó a fiatalok körében. (OTP Agrár, 2019)

Ezt támasztja alá az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság (EGSzB) kutatása is, mely szerint a gazdálkodás révén elérhető jövedelem alacsony szintje az egyik fő akadálya annak, hogy fiatal gazdálkodókat lehessen vonzani az ágazatba. Emellett az EGSzB felhívta arra is a figyelmet, hogy nagy a különbség a gazdálkodás révén keletkező jövedelem, valamint a társadalom más szektoraiban elérhető jövedelmek között, a vidéki jellegű régiókban. (Európai Gazdasági és Szociális Bizottság, 2019)

Kutatások azt mutatják, hogy az utódlási döntéseket jelentősen befolyásolja a kormányzati gazdaságpolitika, a gazdaság vagyona, a jelenlegi gazdálkodók életkora és iskolai végzettsége. (Mishra - El-Osta, 2008)

Más kutatások alapján a fiatalokat a következő okok tarthatják vissza a mezőgazdasági tevékenységtől (Kószegi, 2014):

- az agrárszférára jellemző gazdasági kilátástalanság, bizonytalanság, nehézségek;
- a vidéki élet kevésbé vonzó a fiatalok számára;
- a földárak és a bérleti díjak igen magasak a bevételekhez képest;
- kezdetben jellemzőek a magas induló költségek;
- a gazdaságot nem lehet hatékonyan üzemeltetni mezőgazdasági és vállalkozásirányítási ismeretek nélkül.

MÓDSZEREK

Tanulmányunkban kevert módszertant alkalmaztunk. Szekunder kutatásunkban nemzetközi és magyar irodalmi források segítségével mutattuk be a magyar- és – a piaci szempontból meghatározó – környező országok tejágzatának helyzetét, valamint a KSH 2023-as mezőgazdasági gazdaságszerkezeti összeírása alapján elemeztük a mezőgazdasági vállalkozások helyzetét Magyarországon.

Ezt követően primer kutatásunk eredményeit ismertetjük. Egy félig strukturált interjú segítségével mutatjuk be egy adott kistérség kisméretű tejtermelő gazdaságainak helyzetét.

Az interjúalanyok Pest vármegyében, egy kijelölt kistérség gazdái közül kerültek kiválasztásra. A gazdák kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy egy korábbi (2006-os) kutatásunkba már bevont gazdaságok vezetői legyenek megkérdezve. Az interjúk 2024. május és 2024. június között kerültek lebonyolításra.

A megkérdezettek körét nagyobbra terveztük, ám a kapcsolatfelvétel során kiderült, hogy a kutatásba bevonni kívánt gazdaságok jelentős része már nem létezik, ezért szűkült a végső létszám 7 főre, akik még ma is működő gazdaságokat vezetnek. További 14 fő pedig a gazdálkodást a közelmúltban befejező gazdák közül választottunk ki, így összesen 21 interjú eredménye áll a rendelkezésünkre.

Jelen tanulmányban a generációváltással kapcsolatban kapott eredményeinket mutatjuk be.

Ahogy azt már fentebb említettük, a működő gazdaságok mellett bevontunk a kutatásba olyan interjúalanyokat is, akik már abbahagyták a gazdálkodást. Őket a tevékenységük befejezésének az okairól kérdeztük.

EREDMÉNYEK

Az elmúlt 15 évben Magyarországon a nyers termelői tehéntejet előállító gazdaságok száma és mérete teljesen átalakult. Egy erőteljes koncentráció kezdődött meg, melynek hatására egyre több kistermelő gazdaság hagyott fel a tehéntej termeléssel.

Az ágazatnak olyan alacsony a jövedelmezősége, hogy a néhány tehenet tartó gazdaságok számára már egyáltalán nem jelent lehetőséget a tevékenység fenntartása. Ezzel tisztában voltunk a kutatás megkezdésekor. A primer kutatásunk előkészítése során megismert tények azonban meglepetésként hatottak. Az egyik településen például, a tanulmány kiindulási alapját jelentő, még 2006-ban elvégzett kutatásba bevont 21 kisk gazdaságból már csak 1 gazdaságban foglalkoznak nyers tehéntej előállítással.

Más településeken sem sokkal kedvezőbb a helyzet. Felkerestünk olyan gazdákat is (14 gazdát), akik az eredeti kutatási időszakban még foglalkoztak tehéntej előállítással, ám időközben befejezték tevékenységüket.

A gazdaságok megszűntetésének okaira vonatkozó kérdéseinkre a következő válaszokat adták:

- megöregedtek, és már nem tudják tovább ellátni a gazdaság körüli teendőket,
- meghalt az a családtag, aki az állatokkal foglalkozott és az életben lévő családtag egyedül már nem képes ellátni az állatokat,
- a fiatalabb korosztály már nem akar állatokkal foglalkozni,

- megszűnt a tejcsernok, így a tejet már nem tudják hol értékesíteni a gazdák,
- rendkívül sokat nőttek a termelési költségek (takarmány, állatgyógyászati szerek stb.), és emellett olyan kevés pénzt kapnak a tejért, hogy azért már nem éri meg az állatokkal foglalkozni.

Sokat gondolkoztak azon, hogy lehetne gazdaságosabban folytatni a tevékenységüket. Felmerült annak a lehetősége, hogy a gazdák összefognak és egy tejfeldolgozó üzemet létesítenek, ahol magasabb hozzáadott értéket tudnának előállítani: a megtermelt tejet fel tudnák dolgozni zacskós tej formában és azt értékesíthetnék a kistérség lakói számára.

A bizalmatlanság, a kistermelői szövetkezés támogatottságának nem megfelelő szintje és a megvalósításhoz szükséges, a tagoktól elvárt pótlólagos beruházások miatt ezt a kezdeményezést is elvetették.

A megmaradt gazdák alapvetően helyi igények kielégítésére állítják elő a nyers tehéntejet. A megkérdezett hét gazdaság közül pusztán kettő foglalkozik feldolgozással is és állít elő sajtot, joghurtot, valamint túrót. Termékét pedig kistermelői piacokon értékesíti.

A gazdaságok holstein-fríz teheneket tartanak és nyáron a gazdaságuk közelében található legelőn, extenzív tartásban tartják az állatokat. A legelők a gazdaságok saját tulajdonában vannak (három fő) vagy bérlik őket (négy fő).

A megkérdezett gazdák átlagéletkora magas, 65 év, ám ígéretes, hogy a megkérdezett hét gazdaságból négy esetében a generációváltás tervbe van véve, vagy a folyamat már meg is kezdődött.

A gazdaság átvétele szervezeten történik. A gazdaságot átvevő generáció már gyermekkorától a gazdaságban dolgozik. Pontosan ismeri az előtte álló feladatokat.

A négy gazdaságból háromban a fiatalabb gazdálkodók esetében a felsőfokú tanulmányok megválasztása is célirányosan zajlott: agráregyetemet végeztek és

gazdasági képzésen is részt vettek. Kiemelték, hogy hasznos lett volna számukra, ha találtak volna olyan képzést, melyen egyszerre szerezhettek volna agrár- és gazdaságtudományi ismereteket is. Itt kell megjegyeznünk, hogy ilyen tudás megszerzésére volt lehetőség közel egy évtizeddel ezelőttig a gazdasági agrármérnök képzés keretei között.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS ÖSSZEFOGLALÁS

A kisméretű tehéntej-termelő gazdaságok jó minőségű, lokális igényeket kielégítő tejet állítanak elő Magyarországon. A tej értékesítése mellett döntően még kézműves sajt, vaj és joghurt kerül előállításra és értékesítésre. Az élelmiszerbiztonsággal kapcsolatos ismereteik megfelelőek, a szabályokat betartják és mivel közvetlen értékesítik termékeiket, nem engedhetik meg maguknak, hogy bármilyen egészségügyi problémát okozzanak a termékükkel, mert ezzel a fennmaradásukat kockáztatnák.

Az ágazatnak olyan alacsony a jövedelmezősége, hogy a néhány tehenet tartó gazdaságok számára már nem jelent lehetőséget a tevékenység fenntartása, hacsak nem tudják fenntartani a helyibéli vásárlóikat, akik a jó minőségű tejért hajlandóak a nyers tej átlagáránál többet fizetni.

Az ellátási láncba történő bekapcsolódási lehetőségük sokat romlott. Ennek oka többek között, hogy a NÉBIH 2024. januári adatai alapján a regisztrált tejfeldolgozó üzemek közül (80 üzem), 32 nem vásárol fel nyerstejet, a saját maga termelt tejet dolgozza fel, 15 esetében a beszállítók száma egy, és mindösszesen csak 33 üzem esetében beszélhetünk releváns felvásárlásról.

A jelen helyzet nem kedvez tehát a kisméretű tehéntejtermelő gazdaságok számára. Fennmaradásuk azonban fontos lenne, többek között a lokális igények kielégítés miatt is. A gazdák átlagéletkora magas, ám a gazdaságokban a generációváltásra az esély alacsony. A gazdák elmondása szerint a fiatalabb generáció nem szeretne állattenyésztéssel és tejtermeléssel foglalkozni, könnyebb,

kevesebb kötöttséget jelentő munkára vágyik, mely a kisméretű gazdaságok számának további csökkenését jelezheti előre.

A kiscgazdaságok háttérbe szorulásának hatását többféle szempontból is hasznos lenne tovább vizsgálni. A kisméretű gazdaságok eltűnésével egy életforma is háttérbe szorult: a vidéki önfenntartó rendszer minimálisra zsugorodott. A kis méretű gazdaságok támogatása hozzájárulhatna a fenntarthatóságához is, hiszen a kisüzemek megszűnése közvetett hatással volt a vidéki tájra, a biológia körforgásra és a vidéki emberek életére egyaránt.

A témánkkal kapcsolatban összességében megállapítható, hogy a kistermelői tehéntej előállítás további zsugorodása várható Magyarországon. A megmaradt kiscgazdaságok pedig – a jelenlegi helyzethez hasonlóan – várhatóan a lokális igényeket fogja kielégíteni a nyers termelői tehéntej és a kézműves termékek piacán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Agrárközgazdasági Intézet (2019). Agrárgazdasági statisztikai zsebkönyv, 2018 <https://www.aki.gov.hu/termek/agrargazdasagi-statisztikai-zsebkonyv-2018/>
2. Agrárközgazdasági Intézet (2020). Agrárgazdasági statisztikai zsebkönyv, 2019 <https://www.aki.gov.hu/termek/agrargazdasagi-statisztikai-zsebkonyv-2019/>
3. Agrárközgazdasági Intézet (2021). Agrárgazdasági statisztikai zsebkönyv, 2020 <https://www.aki.gov.hu/termek/agrargazdasagi-statisztikai-zsebkonyv-2020/>
4. Agrárközgazdasági Intézet (2022). Agrárgazdasági statisztikai zsebkönyv, 2021 <https://www.aki.gov.hu/termek/agrargazdasagi-statisztikai-zsebkonyv-2021/>
5. Agrárközgazdasági Intézet (2023). Agrárgazdasági statisztikai zsebkönyv, 2022 <https://www.aki.gov.hu/termek/agrargazdasagi-statisztikai-zsebkonyv-2022/>
6. Arends-Kuenning M., Kamei A., Garcias M., Romani G. E. & Shikida P. F. A. Gender, education, and farm succession in Western Parana' State, Brazil. *Land Use Policy*, 107, 2021, 105453, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2021.105453>
7. Baranyai Zs., Végh, K., Belovecz, M., Széles, I. Területi különbségek az európai mezőgazdaságban. *Kitekintés - Perspective: Revista De Stiinta Si Cultura*. XIII. évfolyam. 14. szám. pp. 106-116 ISSN 1454-9921.

8. Bouamra-Mechemache, Z., Jongeneel, R., Réquillart, V. (2008). Impact of a gradual increase in milk quotas on the EU dairy sector, *European Review of Agricultural Economics*, Volume 35, Issue 4, December 2008, pp. 461-491, <https://doi.org/10.1093/erae/jbn044>
9. Buzás, Gy - Szabó, F. (2011). Economic evaluation of milk production of cattle breeds. *Farming*. Vol. 55, 2. 2011 http://www.gazdalkodas.hu/index.php?l=hu&p=cikk&cikk_id=848
10. Čechura, L, Žáková Kroupová, Z, Benešová, I. (2021). Productivity and Efficiency in European Milk Production: Can We Observe the Effects of Abolishing Milk Quotas? *Agriculture*. 2021; 11(9):835. <https://doi.org/10.3390/agriculture11090835>
11. Európai Gazdasági és Szociális Bizottság: (2019) Assessing the impact of the CAP on generational change. Information Report. <https://webapi2016.eesc.europa.eu/v1/documents/EESC-2019-02014-00-01-RI-TRA-HU.docx/content>
12. Európai Parlament (2018). The EU dairy sector. Briefing. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPR_S_BRI\(2018\)630345_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630345/EPR_S_BRI(2018)630345_EN.pdf).
13. Eurostat (2022). Milk and milk product statistics. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Milk_and_milk_product_statistics
14. Eurostat (2024). How much milk does the EU produce? <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/edn-20240531-1>
15. Farrell, M., Murtagh, A., Weir, L., Conway, S. F., McDonagh, J., Mahon, M. (2022). Irish Organics, Innovation and Farm Collaboration: a Pathway to Farm Viability and Generational Renewal, *Sustainability*, 14, 2022, 93, <https://doi.org/10.3390/su14010093>
16. Fróna, D., Szenderák, J., Harangi-Rákos, M. (2021). Economic effects of climate change on global agricultural production *Nature Conservation* 44: 117-139. 2021. <https://doi.org/10.3897/natureconservation.44.64296>
17. Gál, T., Nagy, L., David, L., Vasa, L., Balogh, P. (2013). Technology planning system as a decision support tool for dairy farms in Hungary. *Acta Polytechnica Hungarica* 10: 8 pp231-244., 2013. <https://doi.org/10.12700/APH.10.08.2013.8.15>
18. Groeneveld, A., Peerlings, J., Bakker, M., Heijman, W. (2016). The effect of milk quota abolishment on farm intensity: shifts and stability. *NJAS - Wageningen*

- Journal of Life Sciences. Volume 77. 2016. pp 25-37.
<https://doi.org/10.1016/j.njas.2016.03.003>.
19. Jongeneel, R., Gonzalez-Martinez, A. R. (2022). The role of market drivers in explaining the EU milk supply after the milk quota abolition. *Economic Analysis and Policy* 73. 2022 194-209. <https://doi.org/10.1016/j.eap.2021.11.020>
 20. Kempen, M., Witzke, P., Domínguez, I. P., Jansson, T., Sckokai, P. (2011). Economic and environmental impacts of milk quota reform in Europe, *Journal of Policy Modeling*. Volume 33. Issue 1. 2011. pp 29-52.
<https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2010.10.007>
 21. Kolosi, T., Sági, M. "Rendszerváltás és társadalomszerkezet" in *Társadalmi Report* 1996, Rudolf Andorka, Tamás Kolosi, György Vukovich (szerk.) Budapest. pp. 149-197
 22. Kőszegi I. (2014). Fialat Gazdák Az Agrárszektorban (Egy Primer Kutatás Eredményeinek Ismertetése). *Journal of Central European Green Innovation*, 2 (4), 2014, pp. 53-72
 23. Központi Statisztikai Hivatal (2024). Agrárium 2023 gazdaságszerkezeti összeírás. <https://www.ksh.hu/s/kiadvanyok/agrarium-2023-vegleges-adatok/index.html>
 24. Központi Statisztikai Hivatal (2024). Tej-, tojás-, gyapjú-, toll- és méztermelés. https://www.ksh.hu/stadat_files/mez/hu/mez0034.html
 25. Mishra, A. K., El-Osta, H. S. Effect of agricultural policy on succession decisions of farm households, *Review of Economics of the Household*, 6 (3), 2008, pp. 285-307, <https://doi.org/10.1007/s11150-008-9032-7>
 26. MVH (2011). 177/2011. (XII.19.) számú MVH Közlemény
 27. Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (2024). *Engedélyezett tejtermelő gazdaságok*, 2024. https://www.nebih.gov.hu/documents/10182/1075873486/Tejtermgazd_2024_09_03.pdf/68d629b5-0a54-c287-3171-1b95b7bd5ba?_t=1725367092443
 28. OTP Agrár (2021). *Tejtermelés és tejipar – nem bízunk csak a támogatásban*. <https://www.otpagrar.hu/Velemeny/Reszletek?id=105296>
 29. OTP Agrár. (2019) Agrárium: Jöjjenek a fiatalok! <https://www.otpagrar.hu/Hirek/Velemeny-20190723>
 30. Suess-Reyes, J., Fuetsch, E. (2016). The future of family farming: a literature review on innovative, sustainable and succession-oriented strategies, *Journal of Rural Studies*, 47, 2016, pp. 117-140, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2016.07.008>

31. Tomchuk, O., Lepetan, I., Zdyrko, N., Vasa, L. (2018). Environmental activities of agricultural enterprises: accounting and analytical support. *Economic Annals-XXI*, 169 (1-2), 2018, pp. 77-83 <https://doi.org/10.21003/ea.V169-15>
32. Vágány, J. (2008). A minőségi tehéntej előállításának gazdasági hatása és fejlesztési lehetőségei Magyarországon. PhD disszertáció. SZIE Gödöllő, 2008. https://archive2020.szie.hu/file/tti/archivum/vagany_j_dissz.pdf
33. Vágány, J. (2008). Economic impact and development potential of quality cow's milk production in Hungary. PhD thesis. SZIE Gödöllő, 2008. https://archive2020.szie.hu/file/tti/archivum/vagany_j_dissz.pdf
34. Vágány, J.- Dunay, A.- Székely, Cs. - Pető, I. (2003). Development and Introduction of HACCP System in Józsefmajor Experimental and Demonstration Farm, a Dairy Farm for Fresh Milk Production, IAMO Workshop, Halle, 28-29 November 2003 ISBN 3-9809270-0-8